

סוקראטס מטלביה¹: על ספרו של משה מאיר 'אבי אבי'.

הוצאת טובי, ירושלים תש"ע

מאת יהודה ליבס

משה מאיר הוא חוקר מחשבת ישראל, הוגה דעות, מורה ומחנך, סופר ומשורר, ובספר שלפנינו באים כל אלה לידי ביטוי. זה אוסף של סיפורים ורשימות, שחלקם כבר ראו אור בממות שונות, אך לקיבוצם כאן יש ערך מוסף: הספר כולו הוא מסע מעמיק של הכותב אל תוך עצמו, ובו מנסה מאיר לברר את צפונות חייו ואת משמעותם באומץ ובכישרון סיפורי רב. זה ספר אוטוביוגרפי מובהק ומוצהר: לא רק הרשימות שהמספר מדווח בהן על חלקים משמעותיים בתולדותיו ובתולדות משפחתו, גם הסיפורים שהם בחלקם פנטסטיים ודמיוניים, ראשיתם ושורשם במאורעות אמיתיים שקרו לו ולסובבים אותו, המופיעים כאן בשמותיהם האמיתיים, ובתיאור ריאליסטי של השכונה שגדל בה, כפי שהנני מוסמך להעיד, שכן גם אני התגוררתי אז באותה שכונה. אך לא צריך אדם להכיר מקרוב שכונה זו, שכונת טלביה בירושלים, כדי להזדהות עם המספר ועם עולמו, שהוא חלק מעולמנו הקולקטיבי, המשתקף דרך ראייתו של אדם רגיש וחושב, מודע לפרט ולכלל, חניך החינוך הציוני דתי, שגדל בירושלים בשנות הששים והשבעים של המאה הקודמת.

מרכז חייו של משה, לפי תודעתו שלו, הוא אביו, יעקב מאיר, שנפל במלחמת ששת הימים. כל פרקי הספר סובבים סביב דמות האב והניסיונות להגיע עדיה. יש כאן תיאור מפורט של סיפור הצלתו הפלאית של יעקב הילד ושל רוב משפחתו הקרובה מאירופה הנאצית במלחמת העולם השנייה, וכן זיכרונות של משה על אביו, המשולבים בסיפורי ילדות של אהבה או מריבה, ואף סיפורי התבגרות של משה כנער יתום המבקש את אביו ועובר חוויות קשות, במציאות או בדמיון, באוויר השמים ובמצולות הים. כן נגלל כאן סיפור מפורט על מחקר שערך משה, כאדם מבוגר, על נסיבות נפילתו של האב, מיום שגונבה אליו שמועה על כך שאביו נהרג באש כוחותינו ולא בכדורי האויב. סיפור המחקר כבר התפרסם בעבר במוסף ליום

¹ זה השם שנתנו עורכי העתון. השם המקורי של הרשימה היה 'למברטה וסוקראטס'.

העצמאות תשס"ו של עיתון הארץ (גם הוא בכותרת 'אבי אבי'), וגם עמד במרכזו של סרט על דמותו של יעקב מאיר, שהוקרן גם בערוץ הראשון של הטלוויזיה, ונקרא 'סוקראטס על למברטה'.

ספרו של משה ראוי אומנם לעיון רחב ומעמיק כשהוא לעצמו, עיון שיחשוף את הסמלים הפסיכולוגיים והמטפיזיים המצויים בו, יאיר דרכם את דמותו של הגיבור, שכמעט מזדהה כאן עם המחבר, ויוסיף נקודת מבט מעניינת על חברתנו. אבל לכך לא יהיה מקום היום ברשימתי, שדינה להיות בעיקרה חוץ-טקסטואלית. יש לי יסוד להניח שגם עורך 'הארץ ספרים', כשבחר לפנות דווקא אלי לכתוב על ספר זה, ראה בדמיונו כתבה שעוסקת פחות במשה, אף שהוא עניינו האמיתי של הספר (הגם שאני מצוי אתו ועם משפחתו בקשרים קרובים), אלא דווקא באב יעקב, שגם אם הוא הנושא ה'רשמי' של הספר הנקרא 'אבי אבי', דמותו מכוסה כאן בענני ערפל (כשם שהיא, ככל הנראה, גם בזיכרונו של משה), ומשמשת יותר כנקודת כובד ומשמעות לחיי משה.

גם אני, כמשה, נעשיתי מורה וחוקר יהדות, ולדמותו של יעקב מאיר היה בוודאי חלק בבחירה בדרך זו גם אצלו וגם אצלי, אך זאת באופן שונה: משה, שהיה בנפול אביו בן חמש שנים בלבד, מושפע בוודאי מיעקב מאיר דרך הגנטיקה (הוא דומה לאביו גם במראהו וגם במחוות גוף), ודרך הרגש וזיכרונות הילדות. רושם עז עשתה עליו למשל הלמברטה (סוג של קטנוע) של אביו, שנהג להסיע אותו בה כשהוא עומד בין ברכיו. למברטה זו מתוארת לא רק בסרט הנזכר, 'סוקראטס על למברטה', אלא גם בספר שלפנינו, וכן ההתחקות אחרי גורלה ופנטזיות הקשורות בה (כגון עלייתה בסערה השמימה). אני, לעומת זאת, הגדול ממשה בחמש עשרה שנה, הייתי תלמיד של יעקב מאיר בבית הספר התיכון, ואחר כך חבר קרוב במשך שנתיים, מיום סיום חוק הלימודים ועד מלחמת ששת הימים, שבהן הייתי מבקרו בחופשות מן הצבא, והולך לצדו בשבת לבית הכנסת, והשפעתו עלי היתה יותר במדיום המילולי, בשיחה ולימוד.

הבדל זה ניכר כבר ביחסנו לשמו של הספר. הצירוף 'אבי אבי' לקוח מן הפסוק (המובא בשלמותו בדף השער, ועם הפסוקים הסמוכים בפסקת הסיום של הספר) 'אבי אבי רכב ישראל ופרשיו'. אצל משה מתפרש הפסוק פירוש מילולי, שכן ספרו מדבר בראש וראשונה על אב ממש ועל רכב ממש, הוא הטנק שעליו התנדב יעקב לצאת למלחמה ולמותו, ואולי הוא גם

אותה למברטה. אך אני מבין פסוק זה בצורה יותר קרובה לפשט הכתוב, שבמקורו אין הוא מילולי אלא דווקא מטפורי: פסוק זה נאמר על אליהו הנביא, לא מפי בנו אלא מפי אלישע תלמידו, ורכב האש וסוסי האש שהעלוהו למרום סימלו את כוחו הרוחני, שבו תלויה תשועת ישראל.

אין תמה אפוא שבספר שלפנינו, כמו בסרט 'סוקראטס על למברטה', מתוודע הקורא יותר ללמברטה מאשר לסוקראטס. בשורות הבאות אנסה להשלים משהו מחסר זה, ולומר משהו על המשותף בין יעקב מאיר ובין סוקראטס, הפילוסוף היווני. וזאת גם מאחר שהשוואה בין שני אלה הועלתה כמדומה לראשונה על ידי, בדברי הספד שכתבתי על יעקב מאיר זמן קצר לאחר נפילתו, בכתב העת דעות, חוברת לד (קיץ תשכ"ז). הדברים ניתנים לקריאה, כמו המאמר 'אש ידידותית' דלהלן, באתר האינטרנט שלי).

בראש וראשונה דומים השניים באופן דיבורם. את סוקראטס תיארו התלמידים כמי שעומד בקרבם בכיכר השוק, ומתווכח אתם כשווה בשווה, ולא מניח להם בשאלותיו עד שתברר משמעותם האמיתית של מושגים שגורים, כגון סגולה טובה או אומץ לב, שנחשבו בטעות כמובנים מאליהם. כך זוכר אני גם את יעקב מאיר, המורה שעד היום חרות בלבות תלמידיו, כשהוא מוקף מכל עבר בתלמידים, בשיעורים ובהפסקות (הצלצול לא היה לא בשביל התלמידים ואף לא בשביל מורה זה שלא אהב את חדר המורים), ומתווכח בהתלהבות, מערער מוסכמות יסוד של תלמידים ומציג בפניהם אתגרים רוחניים חדשים ומסקרנים.

השניים דומים גם מצד 'הקריירה הצבאית'. סוקראטס נחלץ לקרב וחרף נפשו, כחייל פשוט, להגן על עירו (אתונה) בימי המלחמה הפלופונסית, באומץ שעורר השתאות עצומה בלב רואהו (כפי שמספר תלמידו ואהובו אלקיביאדס ב'משתה' לאפלטון), וכך גם יעקב מאיר: בימי ההמתנה ערב ששת הימים היה הוא בשלבי מעבר בין יחידות ולא גויס, ולכן הפעיל קשרים ופרוטקציות (האלוף ישראל טל, 'מר שריון', היה חברו לספסל לימודי הפילוסופיה באוניברסיטה), עד שניתן לו לעלות על הטנק, שלצידו נהרג.

גם במותם לא לחלוטין נפרדו השניים. שניהם מצאו את מותם מידי בני עמם וארצם, וגם אז נשארו נאמנים. סוקראטס דחה את האפשרות להימלט מכלאו ומגזר דינו, בשל נאמנות לחוקי המולדת (לפי הדיאלוג האפלטוני 'קריטון'); ויעקב מאיר, המשפט האחרון שאמר במותו

(כפי שהעלה משה בחקירותיו), היה: 'אל תדאגו חברה... הכול יהיה בסדר... אנחנו נלחמים בשביל משהו צודק וחשוב. זו זכות למות בשביל דבר כזה'. ההבדל שבין פסק דין מוות בלתי צודק, במקרהו של סוקראטס, לבין הריגה מתוך רשלנות ואי-ידיעה, כזו שנפלה בחלקו של יעקב, גם הוא מצטמצם במקצת לפי הפילוסופיה הסוקראטית, שלפיה כל עוול הוא בעצם חוסר ידיעה.

יש אומנם מי שאומרים שפילוסופיה זו אינה באמת סוקראטית, אלא של אפלטון המשתמש בסוקראטס להביע את דעתו. אך לדעת אבי ומורי יוסף ג. ליבס, המתרגם העברי של כתבי אפלטון, כתבים אלה נכתבו באמת מכוחו של סוקראטס, ומן הזרע שזרע בנשמות. אומנם אפלטון הוא שחיבר את הדיאלוגים ושם את המלים בפי סוקראטס, אך בכל זאת כולם מייצגים את דעותיו של סוקראטס בהיותם פיתוח אפלטוני נאמן שלהם.

ויכוח דומה התחולל גם בנוגע ליעקב מאיר: הדבר האחרון שהספיק לכתוב בחייו הקצרים הוא דרשה על חמץ ומצה שנכתבה בפסח תשכ"ז, סמוך אומנם למלחמת ששת הימים אך כשרעיון כיבוש העיר העתיקה ו'הגדה המערבית' עדיין לא עלה כמעט על דעת איש. בדרשתו דרש יעקב מאיר 'למצות' כל שעת כושר לשחרור הארץ ולא 'להחמיץ' עוד מניעת שואה חדשה. אפשר שמבחינה זו (בלבד) קצת שיחק לו המזל ליעקב, שהלך לעולמו ביום שחרור ירושלים, בשעה שנראתה כשעת מיצוי, ונחסכה ממנו ההחמצה הגדולה של השנים הבאות.

אחרי שהחמצה זו הגיעה בעיני למיצוי נורא בהחרבת גוש קטיף והסגרתו לאויב, פרסמתי בעיתון מקור ראשון מאמר בשם 'אש ידידותית' (המאמר וכותרתו קדמו לרומן 'אש ידידותית' מאת א. ב. יהושע), ובו הצטיירה ההתנתקות, בתודעה ובמעשה, כמטח שני של אש כוחותינו על יעקב מאיר. מאמר זה זכה לתגובה, במדור מכתבים למערכת, מאת יצחק מאיר, אחיו הגדול של יעקב, שזעם על כך שאצלי יש לאחיו מה לומר גם בנוגע למאורע שחל שנות דור אחרי מותו. אך אני אינני חוזר בי, כי בשבילי יעקב מאיר הוא יותר סוקראטס מאשר למברטה.